

UDK: 929 Mešić, A.
94(497.5):297]1895/1918”
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 17. 9. 2008.
Prihvaćeno: 24. 10. 2008.

Ademaga Mešić i hrvatska nacionalna ideja 1895. – 1918. godine

NADA KISIĆ KOLANOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se analizira lik Ademage Mešića između 1895. i 1918. godine, osobito Mešićev hrvatski nacionalni diskurs koji je utemeljen na jezičnom terenu. Također se ističe njegovo ambivalentno stajalište prema muslimanskom pokretu za vjersku autonomiju premda je kao musliman islamu davao esencijalnu važnost.

Ključne riječi: Ademaga Mešić, muslimani Bosne i Hercegovine, hrvatski nacionalizam, islam

Ademaga Mešić (1868.-1945.) osebujan je povijesni lik koji zaslužuje iscrpniji prikaz u sklopu hrvatsko-bošnjačkih odnosa u kulturnom i političkom smislu.¹ Oko 1895. godine Mešić postaje pristaša pravaške ideologije koja je ključni sastojak njegove aktivnosti do 1945. godine. Zbog dramatičnoga ideološkog povezivanja s Nezavisnom Državom Hrvatskom i ustaškom ideologijom Mešić u postratnom pamćenju nosi naziv “ratnog zločinca”.² No,

¹ Interes za A. Mešića u hrvatskoj je historiografiji artikuliran u sklopu studija o razvoju hrvatskoga nacionalnog diskursa u Bosni i Hercegovini potkraj 19. i početkom 20. st. Njegovo stajalište prema islamu i islamskoj kulturnoj baštini u tom je pristupu sporedno, stoga se niti ne može očekivati potpuna Mešićeva slika. Usp.: Mirjana GROSS, “Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914”, *Historijski zbornik*, Zagreb IX-XX, 1966., 9.-67; Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb 2001.

² U lipnju 1945. Mešić je bio optužen pred vojnim sudom u Zagrebu za “veleizdaju i ratni zločin” na temelju “Uredbe o vojnim sudovima” iz 1944. godine. Jakov Blažević, tadašnji javni tužitelj Hrvatske, tretirao ga je kao prikladan objekt ustaške ideologije bez ozira na izvršenje ili neizvršenje kaznenog djela. Inzistirao je na najoštrijoj kazni s obrazloženjem da je Mešić “već u travnju 1941. godine postao doglavnik i kao takav član doglavničkog vijeća, učestvovao u donošenju odluka i mjera u tim vijećima i kao takav sudjelovao u rukovođenju sa svim javnim poslovima u t.z.v. NDH; da je održavao mnogobrojne političke sastanke po čitavoj Bosni na kojima je pozivao na masovno pozivanje (nejasno, možda proganjanje, op. aut.) Srba u Bosni, hvalio fašistički poredak Njemački i ustaški i vršio propagandu među Muslimanima u Bosni i Hercegovini za ustaški pokret, a za mobilizaciju protiv jugoslavenske Armije i naših saveznika”. Hrvatski državni arhiv, Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba Državne bezbjednosti (dalje HDA, RSUP SRH SDS) 013.0.52, Javni tužilac Hrvatske, Krivično odjeljenje Broj K. 68/1945, Zagreb, 1. VI. 1945. Osuđen je na kaznu doživotnog zatvora, gubitak građanske časti i konfiskaciju imovine. Umro je početkom srpnja 1945. u logoru Stara Gradiška.

s vremenskom distancom i novim povijesnim informacijama Mešić sve više gubi vezu s tom karakterizacijom koja nije ni adekvatna ni etički prikladna unatoč primjedbama koje se mogu uputiti njegovu djelovanju.

Povjesničari bi u Mešiću mogli pronaći uvjerljiv primjer pluralnog identiteta. U njegovoj biografiji sasvim se prirodno dodiruju dvije kulturne obale a on sam graditelj je mostova između etničkih i kulturnih tradicija koju baštini prostor Balkana, o čemu se u hrvatskoj historiografiji tek otvara rasprava.

Premda je Mešić postao predmet interesa recentne historiografije u BiH on se zbog svog koncepta nacije teško probija među stupove bošnjačkog identiteta.³ Međutim, upravo Mešićev glas iz prošlosti govori nam da na bošnjačku nacionalnu samosvijest ne možemo gledati kao na trajnu i zadanu kategoriju, već kao na rezultat postupnog i kontroverznog povijesnog procesa.⁴

Ako se složimo s teoretičarem A. D. Smithom da nacionalizam predstavlja temeljni odgovor “na krizu identiteta koju su mnogi doživjeli kada je modernost nahrupila na tradicije njihovih predaka”,⁵ mogli bismo reći da je Mešić bio predan modernim obrascima. Mešić je djelovao u uvjerenju da nacionalizam učvršćuje kolektivnu svijest muslimana. On drži da islam nije u sukobu s nacionalizmom, modernim znanjem i kapitalizmom, pa su muslimanskoj zajednici potrebne sekularne škole, tiskare, mediji, političke stranke, novčani zavodi, banke itd.

U Mešiću možemo prepoznati i ono što danas nazivamo “misija bogatih” jer nas kao kulturni mecena i filantrop vodi u samo središte bošnjačkoga vakufskog duha i običaja.⁶

Ograničenost prostora međutim, ne dopušta mi prikaz te djelatnosti kao ni kontinuirano praćenje Mešića pa se ograničavam na vrijeme kada postaje sljedbenik pravaškog pokreta 1895. do propasti Austro-Ugarske monarhije 1918. kada se privremeno povlači s javne scene. Prvo ću pokazati da je rani Mešićev nacionalni diskurs utemeljen na jezičnom terenu. Zatim, pokušat ću ga smjestiti u kompleksniji vjerski okvir tj. istaknut ću njegovo stajalište prema muslimanskom pokretu za autonomiju tj. za očuvanje i održavanje identiteta muslimanske grupe kroz islam.

³ Najcjelovitiju Mešićevu biografiju dosad je napisao Sakib KURTIĆ, *Adem-aga Mešić u svom vremenu*, Tešanj 2004. Važnije Mešićeve izvorne tekstove priredio je Amir BRKA, *Adem-aga Mešić, Moj odgovor bezimenim kleveticima i drugi tekstovi*, Tešanj 1998.

⁴ Danas se postavlja pitanje jesu li bošnjački povjesničari u BiH dovoljno kritični kada tražaju za iskonskim karakterom svoje nacije. Taj “retrospektivni nacionalizam” osobito je vidljiv u tezi o kontinuitetu bosanskih srednjovjekovnih bogumila (krstjani) i bosanskog islama kako bi se sačuvala slika autohtonog Bošnjaštva u osmanskom razdoblju. Usp. Jon KVÆRNE, “Da li je Bosni i Hercegovini potrebno stvaranje novih historijskih mitova?” u: *Historijski mitovi na Balkanu, Zbornik radova, Institut za istoriju u Sarajevu*, Sarajevo 2003., 85.-107.

⁵ Anrhone D. SMITH, *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*, Zagreb 2003., 99.

⁶ Šaćir FILANDRA u knjizi *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sarajevo 1998., 31., Mešića svrstava među “najveće bošnjačke vakife u kulturi prve polovine XX. stoljeća”.

Obiteljsko i socijalno zaleđe

Povijest Mešićeve obitelji bila bi dovoljna za čitavu mikrostudiju o pripadnicima muslimanskoga poduzetničkog sloja na prijelazu iz svijeta ruralnoga gospodarstva u birokratizirani svijet industrijskog kapitalizma. Najstariji potomak obitelji bio je Hadži Nesuh beg koji je u Bosnu došao iz Amasije kao jedan od vojnih zapovjednika turskog sultana Mehmeda II. (1429.-1481.), zvanog el Fatih (osvajatelj). Mešić je rođen pod osmanskom vlašću u Tešnju 25. ožujka 1868. (1285 g. po hidžri). Njegov otac Hadži Mehmed Muharem Mustafa (1830.-1882.) kao sitni posjednik i poduzetnik nije polagao pravo na begovski naslov pa se u skladu s tim i Mešić titulirao kao aga.⁷

Mešić je najveći dio svog života proveo u Tešnju iz kojega će razvijati kulturne i političke inicijative. Osnovicu blagostanja tešanjskog kraja smještenog na razmeđu srednje i sjeveroistočne Bosne činili su veliki posjedi u vlasništvu muslimanskih begova. Trgovina je mahom bila u rukama pravoslavnih koji su bili na prvom mjestu po brojnosti u tešanjskom kotaru. Sam Tešanj s 4.192 muslimana, 795 pravoslavnih i 415 katolika, bio je izrazito muslimanski gradić koji je do 1909. bio i sjedište muftije.⁸

Mešićeva najranija sjećanja vezana su uz suton Osmanskog carstva nakon Berlinskog ugovora 1878. koji će sudbonosno odrediti politički razvoj Balkana i proces njegove de-osmanizacije.⁹ Kao desetogodišnjak Mešić pamti "bosanski ustanak" 1875.-1878. u istočnoj Bosni i Bosanskoj krajini koji su nosili pravoslavni stanovnici pritisnuti čiflučkim agrarnim sustavom. U svojim će

⁷ Begovi su prvobitno pripadali krupnom vojničkom plemstvu. U vrijeme čiflučkog sustava krupno zemljoposjedničko plemstvo nosi titulu beg. Age su prvobitno spadale u niže vojničko plemstvo, ali se kasnije kao age označavaju posjednici zemlje s kmetovima od koje primaju rentu. Dakle, age ne posjeduju velike komplekse vlastite zemlje - begluka, te će se u promijenjenim socijalnim prilikama okretati novim formama privređivanja. Usp. F. HAUPTMAN, "Bosansko-hercegovački aga u procijepu između privredne aktivnosti i rentijerstva na početku XX stoljeća", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XVII, Sarajevo 1969, 23.-40.

U literaturi begovi se označavaju kao "politička elita na koju se nakon okupacije oslanjala i austro-ugarska vlast, ali i ona politička struktura uz koju se vežu i svi opozicioni politički pokreti". Usp. Husnija KAMBEROVIĆ, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Zagreb 2003., 93., 207. Autor navodi da je potkraj Prvog svjetskog rata u 13 kotareva Bosanske krajine u rukama 88 krupnih muslimanskih zemljoposjednika bilo 497.359,022 dunuma zemlje među kojima se navodi i obitelj Mešić iz Tešnja.

⁸ Prema službenom popisu iz 1879. godine bilo je 16. 300 pravoslavnih stanovnika, muslimana je bilo 12.697, a katolika 4 210. Usp.: Franjo MARIĆ, *Pregled pučanstva Bosne i Hercegovine između 1879. i 1995. godine*, Zagreb 1996., 21.

⁹ Godine 1876. srpska i crnogorska vlada neuspješno su zaratile protiv Osmanske carevine. Zatim je uslijedio rat između Rusije i Osmanskog carstva za prevlast u balkanskom crnomorskom i egejskom prostoru, koji je nakon dugotrajnoga osmanskog otpora kraj Plevna završen primirjem u Jedrenu 1878. godine. Iste godine dvije su sile potpisale Sanstefanski ugovor kojim je Rusija pokušala osigurati prevlast na Balkanu, kroz proširenu i autonomnu Bugarsku, Srbiju, Crnu Goru i Rumunjsku. Sanstefanski ugovor predviđao je da Bosna i Hercegovina dobiju status posebne pokrajine Osmanskog carstva. Međutim, na Berlinskom kongresu u lipnju 1878. prihvaćen je prijedlog da se Austro-Ugarskoj povjeri mandat da okupira i upravlja BiH.

*Memoarima*¹⁰ također zabilježiti niz detalja iz vremena austrougarske okupacije BiH, osobito psihološku krizu muslimanskog puka koji je poistovjećivao Monarhiju s katolicizmom i prodajom muslimana “kaurima” - nevjernicima.

Mogli bismo reći da je Mešić odrastao u obitelji u kojoj su radna etika, pogled na institucije i državu bilo gotovo europski. S druge strane, osmanski način života i uvjerenja bio je tvrdokoran u sferi braka i odnosa između muškaraca i žena koje su bile podložne mužu, primjerice, nisu sudjelovale u odgoju i školovanju, u obitelji su muškarci i žene jeli u odvojenim prostorijama itd. Mešićeva majka Arifa, rođena Galijašević kći posjednika i narodnog ljekarnika iz Tuzle dijelila je podređenu sudbinu žena, a kada je klonula duševnom snagom morala se odseliti iz muževe kuće jer je doveo novu ženu.¹¹ Mešić u svojim uspomenama opisuje majku sa znatnim emocijama, a njezina sudbina senzibilizirat će ga za položaj žena u islamskoj sredini. Tako će, primjerice, 1921. kao jedan od osnivača i vlasnika Islamske dioničke štamparije u Sarajevu, koja je u vlasništvu imala tvornicu papirnatih vrećica u kojoj su mahom zapošljavane mlade muslimanke, za njih 1924. organizirati besplatan tečaj pisanja i čitanja. Sam Mešić vodio je uredan obiteljski život, oženio se 1886. Ajišom, kćerkom hafiz Abdul Ćerima iz Tuzle.¹²

Mešić je rano obrazovanje dobio u mektebu, a uz pomoć privatnog učitelja kojega je otac doveo u kuću svladao je čitanje i pisanje latinice. Unatoč očevoj želji, nije se sustavno obrazovao, između 1879. i 1882. pohađao je medresu u Travniku i to je sve što je imao od formalnog obrazovanja. Međutim, Mešić je volio čitati, analizirati društvene probleme, pisati i predlagati rješenja i po tome se izdvajao iz svoje sredine. Samostalno je svladao njemački i turski jezik, a iznad svega posjedovao je umijeće komunikacije i organizacije. Nakon očeve smrti (1882.) naslijedio je desetak kmetskih selišta i 40.000 groša, što je za ono vrijeme bio priličan imetak. Godine 1885. počinje se baviti trgovačkim i financijskim transakcijama te zahvaljujući iznimnom poslovnom umijeću povećava imetak koji mu omogućuje nezavisnu društvenu poziciju. Oko godine 1906. Mešić posjeduje pet trgovačkih filijala s tridesetak zaposlenika.

Kao poslovan čovjek često putuje izvan Bosne, premda u njegovo vrijeme putovanja nisu bila lagodna te su zahtijevala dugotrajno izbjivanje. Njegov prvi susret s urbanom kulturom Zapada dogodio se u Beču 1891. godine. U Carigradu je bio 1895., u Parizu, Londonu i Liverpoolu bio je 1900. itd. Na tim je putovanjima susretao zanimljive ljude te je nesumnjivo imao priliku bistriti poglede na suvremene probleme.

¹⁰ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa (dalje: NSK ZR), R 6626, Memoari Adem-age Mešića I, 37.-38. (dalje: MEŠIĆ, Memoari).

¹¹ A. MEŠIĆ, Memoari I, 60.-61.

¹² U Mešićevoj obitelji rođeno je trinaestero djece, ali je preživjelo samo dvoje, sin Osman i kći Nasiha.

Mešić i pravaška ideologija

Već je rečeno da od 1895. Mešić svoje političke resurse crpi iz pravaške ideologije zbog čega njegova aktivnost predstavlja pravu riznicu za istraživanje ponašanja i sustava vrijednosti muslimanske grupacije koja se orijentirala prema Zagrebu kao kulturno-političkom središtu. Klasična paradigma hrvatskog nacionalizma oblikovala se u ideologiji pravaštva 1860-tih nakon sklapanja Austrougarske nagodbe (1867.) kojom je banska Hrvatska ušla u sastav ugarskog a Dalmacija i Istra austrijskog dijela Dvojne monarhije. Proces modernizacije tijekom 19. st. pretvorio je Hrvatsku u moderno građansko društvo koje tendira da ta kretanja prenese na područje jugoistočne Europe. U sklopu tog kretanja hrvatska nacija prešla je “put sazrijevanja od *kulturne nacije* do *političke nacije*, s imperativom stvaranja vlastite nacionalne države. Ta su kretanja bila dio europskog i srednjeeuropskog fenomena nacionalizma 19. stoljeća”, kako zapaža povjesničar N. Stančić, ne gubeći iz vida da je Hrvatska tada bila izravno zainteresirana za “istočno pitanje”, te je težila da “postane čimbenikom u europeizaciji Balkana”.¹³

Postoji jedan očigledan razlog zbog kojega je Starčević dospio u središte pažnje mladih obrazovanih muslimana, a to je princip odvajanja vjera i nacija. Starčević je u *Naputku* za pristaše Stranke prava iz 1871. eksplicitno ustvrdio da “Stranka prava ima narod podučavati, da je vjera stvar duševnosti; da se po vjeri ne dieli nijedan narod; da vjera mora biti slobodna tako, da ne smi nitko u ničiju dirati ni svoju drugome namećati; da narod, različan vjerom nu jedan narodnošću i domovinom, ima biti jedan i u sreći i u slobodi, i da dosadanja te struke nesloga u Hrvatskoj dobro služi samo neprijateljima naroda”.¹⁴

Naraštaj muslimanskih intelektualaca koji se želio riješiti nejasne pozicije između Istoka i Zapada, izrazio je svoj dug Starčeviću držeći da nacionalno pitanje postavlja na demokratskim osnovama. Godine 1894. Osman Nuri Hadžić u Zagrebu je u vlastitoj nakladi tiskao knjigu *Islam i kultura* i u njoj naziva Starčevića “zrelim”, “umnim” političarom i “velikim čovjekom (...) koji istinu zastupa i za nju žive”, a ono što ga izdvaja od ostalih političkih aktera, smatra Hadžić, jest da “razlikuje vjeru i naciju” i “ne hrani ga nikakva mržnja, on daje svako štovanje Islamu”.¹⁵

Općenito uzevši, za pojavu i širenje hrvatskog nacionalizma među muslimanima najvažniji su čimbenici s područja obrazovanja i kulture. Jača uloga modernog obrazovanja i jezične kulture među muslimanima dolazi do izražaja od 1884. kada je Zemaljske vlada BiH počela izdvajati sredstva za edukacijske

¹³ Nikša STANČIĆ, “Hrvatska između srednje i jugoistočne Europe u 19. st. (do 1870-tih godina)”, *Radovi Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 27., 1994., 319.

¹⁴ Ante STARČEVIĆ: Našim prijateljima, Naputak 1871. u: Tihomir CIPEK - Stjepan MATKOVIĆ, *Programski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842 - 1914*, Zagreb 2006., 241.

¹⁵ Osman NURI HADŽIĆ, *Islam i kultura*, Zagreb 1894., 3., 60. i 64. Hadžićeva je knjiga nastala kao odgovor na pogrđe Milana Nedjeljkovića da islam “ubija kulturu i podivljava svoje sledbenike” u Ljetopisu Matice srpske.

potrebe. Određen broj muslimanskih studenata dobio je priliku da se školuju u Beču i Zagrebu, te da studij islama kombiniraju s drugim disciplinama.¹⁶ Godine 1907. u Beču će biti osnovano muslimansko-hrvatsko udruženja Svijest, a sljedeće godine jedan se dio studenata odvojio iz udruženja i osnovao Klub muslimanskih akademičara iz Bosne i Hercegovine.

U muslimanskom školovanom sloju javit će se snažnije poistovjećivanje s hrvatskim nacionalizmom među akademskim naraštajem koji je studirao na Zagrebačkom sveučilištu. Među sljedbenicima pravaške ideologije ističu se Safetbeg Bašagić, Osman Nuri Hadžić, Mehmedbeg Hrasnica, Bahrija Kadića i Hakija Hadžića. Svi oni bili su iznad svega "vrlo agilni i dobri, kulturni radnici", kako ih naziva Mešić,¹⁷ a njihovo iskustvo im je govorilo da muslimanska zajednica mora izgraditi standarizirani obrazovni sustav i vlastitu kulturnu elitu.

U taj kontekst moramo smjestiti i Mešićevu ranu aktivnost u rodnom Tešnju. On smatra da su za popularnost pravaške ideologije među muslimanima najzaslužni hrvatski prosvjetni radnici i đačka populacija. Sam Mešić upio je pravaštvo pod okriljem tešanjskog učitelja Ivice Hećimovića, gorljivog starčevićanca koji je potkraj 1880-tih srca muslimanskih mladića ispunjavao hrvatskim žarom. Hećimović je znao kako pristupiti mladim muslimanima, organizirao je studijske kružoke na kojima su se politički događaji u BiH razmatrali iz kuta nacije, nacionalizma, vjere, domovine itd. Na sastancima je bilo strogo zabranjeno točenje alkohola. U krugu mlađih tešanjskih muslimana A. Starčević je ubrzo stekao karizmu pa su okupljeni već na spomen njegova imena uzvikivali: "Živio naš vođa dr. Ante Starčević."¹⁸

Hećimović pomaže Mešiću da se intelektualno osposobi za samostalno vođenje javnih predavanja koja su po sadržaju i metodi politička. Mešić upućuje mlade muslimane na njima nepoznat teren nacije i nacionalizma, na pojmove demokracije, parlamentarizma, ljudskih sloboda itd. Stariji muslimani Mešićeva su predavanja doživljavali kao inat ustaljenim islamskim vrijednostima što, dakako, nije pokolebalo njegovo uvjerenje da se muslimani moraju prilagoditi modernom vremenu. Za mladog Mešića nacionalizacija muslimana je prirodan put u njihovu političkom razvoju. Budući da je nacija podijeljena na vjerske i regionalne skupine, Mešić ponavlja da je nužno razdvojiti pojam vjere od pojma nacije, te tvrdi: "Mi nismo Turci, nego smo po vjeri Muslimani a po naciji i našem lijepom hrvatskom jeziku Hrvati."¹⁹ Isto tako pogrešno je za islam rabiti nazivi "turska vjera" jer muslimani islamiziranjem nisu postali Turci, "Imade muslimana, Arapa, Perzijanaca, Kineza, Engleza, Francuza i još i drugih naroda i oni se ne zovu Turcima, nego po vjeri muslimanima." Me-

¹⁶ Godine 1896. vlada je stipendirala 57 studenata, a samo u Beču studiralo ih je 39, među kojima je bilo 28 katolika, 10 muslimana i 17 pravoslavnih. Nav. prema: Srećko M. DŽAJA, *Bosna i Hercegovina u Austro-ugarskom razdoblju (1878 - 1919). Inteligencija između tradicije i ideologije*, Mostar-Zagreb 2001., 160.-161.

¹⁷ MEŠIĆ, Memoari I, 121.

¹⁸ Isto, 96.

¹⁹ Isto, 122.

šićeve ideje uznemirile su tradicionalnu muslimansku publiku, a prašina se slegla tek nakon intervencije muftije Mesuda efendije Smajlbegovića koji je pozitivno vrednovao Mešićevo tumačenje da narodnost i vjera nisu istoznačni pojmovi. Efendija je potvrdio da su “Turci po svom jeziku i po turskoj carevini Turci a da nisu po vjeri Turci jer da imade u Turskoj i drugih vjera koji su po narodnosti Turci”.²⁰

Mešić je u svojim Memoarima iznio uvjerenje da je uloga Hrvata u stvaranju muslimanske sekularne elite bila vrlo važna. On bilježi da su se muslimanski đaci u njegovo doba gotovo u 98% slučajeva družili s hrvatskim đacima, poglavito jer se u njihovu društvu nisu osjećali kao pridošlice drukčije vjere i običaja. Ta akademska druženja bila su presudna da muslimani shvate potrebu podizanja vlastite intelektualne elite. Rječit primjer Mešićeva nesklonosti prema Srbima u to je vrijeme bilo uvjerenje da su “nastojali da naše stare odvrata od školovanja djece”, dok su “katolici postupali obratno” te su uvijek “upućivali muslimane da pohađaju škole”.²¹

Bilo kako bilo, on iz svega izvlači zaključak da su dvojbe muslimana oko sekularnog obrazovanja djece zapravo “gubitak vremena” i “umanjivanje imetka”.²²

Oscilacije hrvatsko-muslimanskih odnosa moramo smjestiti i u okvir pravaške promidžbe koju je razvijala Hrvatska narodna zajednica utemeljena kao nepolitička organizacija u kolovozu 1906. u Docu kraj Travnika prilikom proslave hrvatskoga pjevačkog društva “Vlašić”. Na čelu HNZ-a bio je Nikola Mandić, koji će 1908. inzistirati da se aneksija BiH ne povezuje s pitanjem njezina sjedinjenja s Hrvatskom jer je riječ o taktici koju Hrvati moraju zauzeti u odnosu na pretenzije Beča i Pešte glede Bosne. Međutim, u programskim dokumentima iz veljače 1908. središnji odbor HNZ polazi od hrvatskog karaktera Bosne i Hercegovine koje su “koli po plemenu svojih starosjedioca, toli po državnom pravu hrvatske zemlje”. Stoga je i “prirodna težnja bosanskih Hrvata, da se B. i H. priključe kraljevini Hrvatskoj a dosljedno tome Habzburškoj monarhiji”. HNZ se zalagala za ravnopravan položaj katoličke i islamske vjere, za promicanje kulturne posebnosti muslimanske grupe i očuvanje njihova socijalnog statusa. Muslimani se u dokumentu pišu s velikim M: “Bosanski Muslimani jesu po narodnosti nepreporni Hrvati. Pošto ali je u njih vjera nerazdruživo spojena sa mnogim socijalnim uredbama, to Hrvati nemuslimani rado gledaju, da se Muslimani u gdjekojim smjerovima samostalno organiziraju. Ostali će Hrvati naprotiv svaku organizaciju i svako nastojanje braće Muslimana u kulturnom i naprednom smjeru svim silama podupirati a u važnim pitanjima s njima sporazumno postupati. Imenito se uglavljuje, da će H.N.Z. katol. vjeru kao i Islam štititi od nepravednih i nezakonitih napadaja s koje god bilo strane”.²³

²⁰ MEŠIĆ, Memoari I, 91.-92.

²¹ Isto, 114.-115.

²² Isto, 109.

²³ T. CIPEK - S. MATKOVIĆ, *Programski dokumenti*, 593.-594.

Istodobno, HNZ imao je u vidu da bi radikalno rješenje agrarnog pitanja obveznim otkupom, ugrozilo socijalni položaj muslimana. Time je HNZ saču-
vao most prema muslimanima, a 1908. godine među njezinih 45 000 članova
bilo ih je oko 1.000.²⁴

Činjenica je da su muslimani tada sudjelovali u hrvatskim nacionalnim
manifestacijama koje je organizirala HNZ, pa tako i prilikom svečanosti posta-
ve zastave Hrvatskog pjevačkog društva Trebević u Sarajevu početkom lipnja
1900. godine. Odlukom skupštine društva zastava nije posvećena, a u ceremo-
niji je uzelo učešće dvjestotinjak muslimana, među kojima su Mešić, Halid-beg
Hrasnica, Safvet-beg Bašagić, Edhema Mulabdić, Zijad-beg Džongalić, O. N.
Hadžić, kao najistaknutiji.

Hrvatsko-muslimanska suradnja krenut će novom trnovitom putanjom u
vrijeme tenzija između HNZ i kruga oko Josipa Stadlera, vrhbosanskoga nad-
biskupa. Bez dubljeg ulaženja u pojedinosti, treba reći da je u lipnju 1881. spo-
razumom Austro-Ugarske monarhije i Svete Stolice uspostavljen redoviti kler
u BiH s nadbiskupijom u Sarajevu i sjemeništem za odgoj katoličkog klera.
Ustoličenje Stadlera za prvog nadbiskupa uslijedilo je sredinom siječnja 1882.,
a iste godine on će otvoriti gimnaziju u Travniku s “dječaćkim seminarom”,
koja će postati rasadište hrvatske inteligencije u Bosni. Gimnazija je bila otvo-
rena i za pripadnike drugih vjera. Stadler je u listopadu 1908. zategnuo odno-
se s HNZ-om držeći da mora revidirati program prema načelima kršćanskog
morala. U prosincu 1909. utemeljio je „Hrvatsku katoličku udrugu“ koja je
označena kao političko, kulturno i socijalno društvo koje štiti interese hrvat-
skog naroda u BiH. Prema *Pravilima* udruga je svoju glavnu djelatnost vidje-
la u “buđenju, njegovanju, jačanju i širenju čiste hrvatske svijesti na temelju
starčevićanskog programa od 26. lipnja 1894. Ipak, jasno je rečeno da “vjerska
propaganda među inovjercima ostaje posve isključena iz djelatnosti udruge,
koja će u ostalom i na to paziti, da što bolje unaprijedi snošljivost i građanske
odnose među pripadnicima svoje vjeroispovijesti”.²⁵

Lideri HNZ-a ocijenili su Stadlerov HKU “opasnim korakom za čiste na-
rodne težnje, koje idu za ujedinjenjem svih zemalja, gdje obitavaju Hrvati bez
razlike vjeroispovijesti. Njezin pravac ide za tim, da od Hrvatske načini skroz
konfesionalni pojam, što stoji u podpunoj opreci sa pojmom nacionalne misli”.
HNZ je jasno dao do znanja da se može poistovjetiti s politikom Stadlera “u
koliko unosi u hrvatsku narodnu politiku i katoličku vjeru”.²⁶

Ono što želim naglasiti jest da je Stadlerovo spajanje nacionalne i vjerske
retorike nailazilo na rezerviranost muslimana. U listopadu 1909. Mešićev krug
oko *Muslimanske svijesti* sugerira uredništvu lista da se jasnije postavi prema
sukobu Stadlera i HNZ. U pismu Mešiću koje uz ostale potpisuje filohrvatski

²⁴ Za iscrpniji pregled v. M. GROSS, “Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini”, 9.-67.

²⁵ Isto, 62.

²⁶ T. CIPEK – S. MATKOVIĆ, *Programski dokumenti*, 597.-598.

nastrojen Hakija Hadžić, ističe se potreba da list “osvijetli svoje protiv klerikalno tj. protu Stadlerovo stanovište, čuvajući svoju objektivnost prema *Dnevniku* i prema *Hrvatskoj zajednici*”.²⁷

Sam Mešić u to se vrijeme približava pravaškoj mladeži koja u politički život ulazi nakon raskola stranke i tiska list *Mlada Hrvatska*. Prvi mladohrvatski zbor u Zagrebu 1910. kritički se osvrnuo na klerikalizaciju Frankove Čiste stranke prava. Sama grupacija sebe je smatrala antiklerikalnom strujom koja poštuje “svačije vjersko uvjerenje” i kulturne tekovine koje se uklapaju u “postulat jedinstvene hrvatske kulture”.²⁸ Mladohrvatska struja u BiH silovito se opirala klerikalnim tendencijama iz pravaškog vodstva, te se zalagala za revitalizaciju hrvatskog nacionalizma na liberalnim osnovama. Mešić je prvi dobrotvor lista *Mlada Hrvatska*, a 16. ožujka 1910. uredništvo je afirmativno pisalo o Mešiću za kojega se kaže da je od početka “velikim simpatijama pratio političku i kulturnu kristalizaciju naše grupe”. Počasćen je nazivom “istaknuti narodni predstavnik”. Naklonost mladohrvata prema Mešiću počivala je na politički korektnom liberalizmu, rečeno je da je on zadužio Bosnu “po svom otvorenom i iskrenom radu protiv zaglupljivanja naroda sa strane klerikalne bilo muslimanske bilo rimokatoličke mafije i protiv tuđinske eksploatacije naše domovine”.²⁹

Međutim, zanimljivo je da se Mešić u svojim Memoarima prema Stadleru odnosi s obzirnim poštovanjem. On za njega kaže da je bio “veliki patriota, pravi altruista”, hvali njegov “trgovački duh” kojega je upotrijebio za “podizanja i veličanja imovine svoje Biskupije”, izgradnju sirotišta i isusovačke gimnazije u Sarajevu. Mešić ni jednom riječju ne optužuje Stadlera za protumuslimansko gledište, a za čitav sukob oko prekrštavanja muslimana najveću odgovornost prebacuje na njegove suradnike, osobito biskupa Ivana Šarića. Teško je posumnjati u iskrenost njegovih riječi: “Ja sam bio nadbiskupov dobar prijatelj i volio sam ga radi njegove odlučnosti, energije i poštenja. On je volio muslimane, ali ga stariji muslimani nijesu razumili.”³⁰

²⁷ MEŠIĆ, Memoari II, 66.

²⁸ Više o tome v. M. GROSS, “Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata”, *Historijski zbornik*, Zagreb, XXI-XII, 1968.-69., 75.-143.

²⁹ MEŠIĆ, Memoari I, 277.

³⁰ Isto, 67. Mešić je također zabilježio da se Stadler kao virilni član bosanskohercegovačkog sabora odnosio korektno prema muslimanima, redovno je dolazio u muslimanski klub zastupnika, a oni su ga “primali s najviše oduševljenja i on je zavolio muslimane isto toliko koliko i katolike”. MEŠIĆ, Memoari II, 70.

Mešićev nacionalizam “etnojezičnog” je tipa

Već smo vidjeli da je paralelno s ulaskom u svijet knjiga i čitanja Mešić gradio uvjerenje da je nacionalizacija muslimana povijesna nužnost kojoj ne mogu umaknuti. Štoviše, on vjeruje da je nacionalizam univerzalan fenomen jer je u prirodi ljudskih bića da pripadaju nekoj zajednici, jer svaki pojedinac mora “imati još jedan viši ideal od same vjere”, a taj ideal pronalazi u “narodnosti i majci domovini”, kako bilježi. Oko 1898. godine Mešić naciju doživljava u “materinjem jeziku” pa argumentirajući zašto se muslimani moraju opredijeliti za hrvatski nacionalizam, na prvo mjesto stavlja jezik. On tvrdi da musliman pripada onoj “grudi zemlje” na kojoj se “rodio i ugledao sunčevo svjetlo, te prvu riječ sa svojom majkom hrvatski progovorio”.³¹ Dakle, Mešićev hrvatski diskurs 1890-tih ponajprije uključuje pitanje materinskog jezika koji je po njegovu mišljenju bitan za nacionalnu identifikaciju muslimana. O tome je u *Memoarima* zabilježio: “Mi mlađi počeli smo se nacionalno buditi a ja sam tome dosta doprinio jer sam čitao dosta hrvatskih djela u društvo sam to svaki dan ispričao što sam čitao i da trebaju i oni to čitati jer će im to mnogo koristiti, Počeli se među nama buditi nacionalni osjećaji te čisti jezik hrvatski jer smo dosta miješali u naš jezik Hrvatski turskim arapskim i perzijskim riječima”.³²

Za Mešića muslimani nisu ni Turci, ni Muhamedanci nego su muslimani po vjeri a po narodnosti Hrvati. Mešić drži da je turski nacionalizam također jezičnog tipa, pa kaže: “Svi narodi turske carevine bili oni po vjeri muslimani ili druge vjere kao što su Grci i Jermeni oni se vani zovu da su Turci (...). Ovo je za nas jak dokaz da se nazivaju po jeziku turski narodi Turcima, a da ime Turčin ne obilježava čovjeka po vjeri.”³³

Godine 1896. Mešić u tešanjskoj čitaonici drži predavanja u kojima tumači čitav niz za muslimane novih i izazovnih pitanja - pitanje nacije, vjere, domovine i jezika, kao i pitanje demokratskih prava i slobode pojedinca. On vrlo jasno razdvaja pojam vjere od pojma nacije. Stoga uvjerava sunarodnjake da su “zavedeni da im je neispravno mišljenje u pogledu vjerskog nazora a naročito naziva našeg jezika kojim mi govorimo, da naš jezik nije bosanski i da bosanskog jezika nema nego da je naša pokrajina Bosna i Hercegovina obilježena tim nazivom i da je naš jezik hrvatski i da mi nismo Turci negoli da smo muslimanske vjere a hrvatske narodnosti”. U Hrvatskoj, dakle, “žive tri vjere ali jedna narodnost - hrvatska”. Prema Mešiću muslimani su po narodnosti “Hrvati muslimanske vjere, kao što Grci žive u Turskoj i nazivaju se

³¹ MEŠIĆ, Memoari I, 109. Na istom mjestu treba dodati da se u bosanskim naseljima nikad u masi nije upotrebljavao turski jezik. Kada je riječ o turcizmima iznesen je podatak da je u jeziku Hrvata i Srba bilo u upotrebi 8.724 turcizama i 6.878 raznih pojmova. Usp. Abdulah ŠKALJIĆ, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1965.

³² MEŠIĆ, Memoari I, 65.

³³ Isto, 95.-96. Mešić je tada smatrao da se “narodi u engleskim kolonijama mogu kulturno i nacionalno razvijati kao i rođeni Englez”, poglavito zato jer, primjerice kao u Indiji “mogu svi narodi govoriti svojim materinskim jezikom i nazivati se po svome jeziku”, a njihova je “vjera kako u Engleskoj tako i u Kolonijama zakonom zaštićena”.

Turci a vjere pravoslavne”. Očito je da je Mešić svoju bitku za jezik vodio na dva fronta: protiv srpstva i protiv bošnjaštva. On tvrdi da su Srbi “odvrćali muslimane od nacionaliziranja u duhu hrvatskom”, ali muslimani “nisu htjeli ni da čuju da oni govore srpski”. Srbi su također, nastavlja Mešić, “pomagali” Benjaminu Kállayu, zajedničkome ministru financija i upravitelju BiH u stvaranju bošnjaštva koje uključuje sliku da muslimani “nisu Hrvati i da naš jezik nije hrvatski nego da smo Bošnjaci a jezik bošnjački”. Stoga je Mešić glavnim kriterijem uspjeha svog “pokreta” za buđenje muslimana smatrao stvaranje “pravog osjećaja za svojim materinskim hrvatskim jezikom”. Dakle, jezik muslimana nije “bosanski” i “bosanskog jezika nema”, nego je “naša pokrajina Bosna i Hercegovina obilježena tim nazivom”, a naš je jezik “hrvatski”.³⁴

Budući da naciju određuje uz pomoć jezika, Mešić tvrdi da muslimane “ne možemo drugačije nazivati nego po našem jeziku kojim su govorili naši pradjedovi djedovi, i otci, a taj je jezik hrvatski, a majka nam šira i uža domovina Hrvatska, Bosna i Hercegovina su dvije pokrajine šire nam domovine Hrvatske, a u Bosni i Hercegovini govorimo hrvatskim jezikom”.³⁵

Dakle, po Mešiću hrvatski jezik je “materinski” jezik muslimana, a naziv “bošnjački” smatra problematičnim i tvrdi da izravno ide na ruku kolonizaciji muslimana kako od srpskog tako i od mađarskoga kulturnog imperijalizma. On tvrdi da ni Hrvati ni Srbi “nikad neće priznati da je jezik u BiH bošnjački jer je po historiji i po zdravom razumu neima i ne postoji niti je postojao bošnjački jezik. Pravoslavni Srbi govore srpskim jezikom, a mi svi u Bosni treba da se borimo i dokazujemo da neima i da ne postoji bošnjački jezik. Zato je prijeka potreba da se mi muslimani prenememo a naročito je pozvana i dužna naša mladež da što više poradi da naš muslimanski elemenat nacionaliziramo. Mi svaki pojedini trebamo da svakog uvjerimo da nismo anacionalni nego da smo svjesni svoje hrvatske nacije”. Prema Mešiću, muslimani su dokazali da su “nacionalni” upravo očuvanjem svoga jezika tijekom osmanskog razdoblja: “Osmanlije su nas silili da se turciziramo, da se odrodimo od svoje narodnosti, da od nas Hrvata napravimo Turke (...) Mi smo sačuvali naš hrvatski jezik u našoj užoj domovini.”³⁶

Mešić vjeruje da je već stara muslimanska ulema bila svjesna vlastitog hrvatskog jezika pa zaziva duh ljudi poput “Ćafija, Gaibija i drugih koji su prevodili turske i arapske udžbenike na naš hrvatski jezik i to arapskim pismom” i koji su “svoje pjesme te Ilahije pjevali na hrvatskom jeziku a pisali arapskim pismom”, s duhom suvremenika poput Džamaludina Čauševića i Mehmed efendije Serdarevića i dr. koji su “pisali i prevodili vjerske udžbenike na hrvatski jezik”. Po njemu, to je dokaz da “naša stara Ullema nije bila nenacionalna, da su bili svjesni i dobri Hrvati”. Njegov je uzor Čaušević koji je “preudesio arapsko pismo da se može lakše tim pismom pisati na hrvatskom jeziku” a to je pismo

³⁴ Isto, 67., 100. i 120.

³⁵ Isto, 110.-111.

³⁶ Isto, 100. i 103.

narod nazivao "Arebica i Mutofovača", po njegovu pseudonimu "Mutuf".³⁷ Ovdje je riječ o tome da je Čaušević oko 1887. za vrijeme studija prava (Mektebi hukuku) u Turskoj, krenuo smjerom Sami Frasherija koji se zalagao da svaki islamski narod piše svojim jezikom prilagođujući tom jeziku arapski alfabet.³⁸

Jezičnu problematiku Mešić će koristiti kao sredstvo za parlamentarnu političku borbu u Bosansko-hercegovačkom zemaljskom saboru koji je zasjedao od sredine lipnja 1910. do početka srpnja 1914. godine. Mešić je izabran za saborskog zastupnika na dopunskim izborima u travnju 1911. dobivši natpolovičnu potporu biračkog tijela (2.244 birača), te je kao predstavnik svih kotarskih gradova u mostarskom okružju ušao u II. izbornu kuriju Sabora.³⁹

U najkraćim crtama izloženo, jezična problematika prije saborske ere rješava se u nekoliko odredaba Zemaljske vlade. Od 1879. godine srpsko-hrvatski je bio poslovni jezik, 1880. uvedena je ravnopravnost i obvezatno učenje u nastavi obaju pisama, a 1905. uveden je paritet obaju pisama u službenim aktima.

Odredbom Zemaljske vlade 4. listopada 1907. za jezik je uveden službeni naziv "srpskohrvatski", a ukinut je naziv bosanski jezik, čime je austrougarska uprava definitivno napustila politiku bošnjaštva koja nije imala potporu ni begovata ni čaršije.

U vrijeme izrade nacрта ustava u siječnju 1909. Mešićev MNS obratio se Zemaljskoj vladi posebnom deklaracijom u kojoj je uz ostalo predložio da se u "u unutarnjem i vanjskom saobraćaju svih državnih ureda uvede službeni jezik hrvatski".⁴⁰

U ljeto 1910. u saborskoj raspravi o proračunu, pokrenuto je jezično pitanje koje dobiva jasne političke i socijalne konotacije. Naime, zastupnici su na XXIII. sjednici pozvali Zemaljsku vladu da uvede srpski ili hrvatski jezik kao službeni jezik na željeznici u BiH. U sporazumu hrvatsko-muslimanskog bloka uoči izglasavanja Zakona o fakultativnom otkupu kmetova (31. ožujka 1911.) muslimanski zastupnici su se obvezali podržati hrvatski nacrt zakona o jeziku. U točki 2. sporazuma stoji: "Mi muslimani obvezujemo se u Saboru glasati za prilježću jezičnu osnovu."⁴¹ Riječ je o nacrtu Zakona o uređenju jezičnog pitanja, na koji je pristao i Mandićev HNZ, prema kojemu se jezik u BiH trebao službeno zvati hrvatski i srpski, a pismo latinica i ćirilica. Nacrt je predviđao da domaći jezik bude u upotrebi u službenim institucijama i na željeznici, a svi činovnici trebali su ga svladati u tri godine, osim onih na visokim položajima.

Jezično pitanje u Bosansko-hercegovačkom zemaljskom saboru stavljeno je na dnevni red i prilikom usvajanja zakona o gradnji željeznica koji je došao pred Sabor u studenome 1912. godine. J. Sunarić i Mešić inzistirali su da Sa-

³⁷ Isto, 112.

³⁸ Muhamed HADŽIJAHIĆ, *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana*, Zagreb 1990., 130.

³⁹ MEŠIĆ, Memoari I, 100.

⁴⁰ MEŠIĆ, Memoari II, 80.

⁴¹ Integralni tekst sporazuma v. u: M. HADŽIJAHIĆ, *Od tradicije do identiteta*, 207.-208.

bor prihvati osnovu izgradnje željeznice pod “moralnom obvezom” da se “na željeznicama usvoji hrvatski odnosno srpskohrvatski jezik”. O visokoj politiziranosti jezične problematike dobro svjedoči i Mešićev zaključak da u nadmudrivanju oko jezika Mađari zapravo “hoće posijati mržnju između Austrije i Bosanaca”. Stoga “politika naše Monarhije silom goni Slavene od sebe. Slaveni su u Monarhiji jedan jak i brojani element, pa bi bilo u interesu Monarhije da svoju protuslavensku politiku preokrene prema svima a naročito prema nama južnim Slavenima”, zaključio je Mešić.⁴²

Postavlja se pitanje jesu li Mešićevi pogledi na naciju i nacionalizam nailazili na dovoljno pripremljenu muslimansku publiku? Nacionalna ideologija među muslimanima imala je, izgleda, pristaše u vrlo uskom krugu mlađih obrazovanih članova zajednice. Tegobno probijanje u dubinu društvene ljestvice Mešić je doživljavao kao borbu protiv “konzervativizma”. On se tuži na tvrdokornost “starih muslimana”: “Među onima koji su se borili sa konzervativizmom eto i meni je u dio palo da među mlađim svojim drugovima vodim borbu o nacionaliziranju i da ih čovjek uvjeri da nisu Turci i da nisu Bošnjaci po narodnosti nego da smo Hrvati, a po vjeri muslimani i da je naša uža domovina Bosna. Stari muslimani neće da budu ni Hrvati ni Srbi niti kažu da govore hrvatskim ili srpskim jezikom nego kažu ili bošnjačkim ili našim jezikom.”⁴³

Dakle, Mešićev pretjerani entuzijazam prema nacionalizmu bio je stran prosječnom običnom muslimanu, uključujući i njegovu vlastitu obitelj. Čitav svijet njegove majke i žene koje su bile ispunjene islamskom pobožnošću bio je prevrnut naglavce kada su saznale da se smatra Hrvatom. Majka oplakuje činjenicu da je sin “sramoti” jer “od tolikog ummeta i tolike naše turske vjere jedini hoćeš da se krstiš pa čak kažu da hoćeš i nas u nekakve Hrvate da prekrstiš”. Ovaj detalj iz njegovih *Memoara* čini se mnogo važnijim nego što je na prvi pogled. Mešić uvjerava majku i ženu da prihvaćanjem hrvatskog nacionalizma ne okreće leđa islamskoj vjeri: “Zar ste mogle i smjele i na čas u mene posumnjati i povjerovati tim ženskim lažima i petljanijama, da bih ja našu lijepu islamsku vjeru napustio i prešao na koju drugu vjeru.” Poput njegove majke, mnogi su muslimani islam nazivali “naša lijepa turska vjera”. Mešić uvjerava majku da je hrvatstvo zapravo pomirljivo s islamom: “Mi nismo Turci, a nismo ni Muhamedanci, kako nas to neki neispravno zovu (...). Mi smo po našem jeziku kojim govorimo Hrvati, a naša je vjera islam i mi smo muslimani.”⁴⁴

No u vrijeme osnivanja svoje Muslimanske napredne stranke 1908. godine, Mešić je donekle shvatio da je nacionalizam slaba mobilizacijska snaga među muslimanima te da stranka mora voditi računa o islamu kao načelu kohezije i integracije muslimana. Da se MNS pokušao prilagoditi konfesionalnom isku-

⁴² MEŠIĆ, Memoari II, 302.-303. U srpnju 1913. N. Mandić je podnio Vladi izmijenjeni tekst zakona o jeziku prema kojemu bi se hrvatsko-srpski jezik upotrebljavao na zemaljskim željeznicama ako to dopuštaju vojnički interesi. U prosincu 1913. jezični prijedlog dobio je vladarevu sankciju. Iscrpnu obradu jezične problematike v. Dževad JUZBAŠIĆ, “Pitanje regulisanja upotrebe zvaničnog jezika u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini pred Prvi svjetski rat”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XVII, Sarajevo 1969., 61.-130.

⁴³ MEŠIĆ Memoari I, 66.

⁴⁴ Isto, 91.-92.

stvu muslimana dobro se vidi u stranačkom programu u kojemu se ne spominje hrvatski nacionalizam, štoviše u programu se za diferenciranje muslimana koristi naziv "Muslimanski narod", "Islamski narod" te se podvlači da je Bosna i Hercegovina "prava i jedina domovina" muslimana.⁴⁵

U programu se ne inzistira ni na pitanju jezika, osim zalaganja stranke da zasluženom mjesto dobije izdavačka djelatnost "na turskom i hrvatskom jeziku". Istodobno, stranka se zalagala da "arapsko pismo u Bosni i Hercegovini bude službeno i ravnopravno drugim pismima ili da se za sav narod u Bosni i Hercegovini uvede jedno službeno pismo - latinica".⁴⁶

Mešić i pokret za vjersku autonomiju 1893. - 1909.

U svojoj ranoj aktivnosti Mešić nije posegnuo za vjerskom i prosvjetnom autonomijom, najjačim muslimanskim oružjem, što ga je koštalo izolacije i nerazumijevanja muslimanske okoline. Sam je morao priznati da je postojala duboka polarizacija između "Hrvata muslimana starčevićanaca" koji su bili pasivni u borbi za vjersku autonomiju, i muslimanskih masa koje su "borbu za vjeru smatrali najprečom".⁴⁷

Žarište muslimanske borbe za autonomiju bio je Mostar iz kojega je djelovao muftija Ali Fehmi ef. Džabić koji je već 1893. zahtijevao punu autonomiju vakufsko-mearifskih poslova. Džabićev pokret dobio je vjetar u leđa nakon pokrštanja muslimanske djevojke Fate Omanović u svibnju 1899. koje je revoltiralo muslimane koji su od Isidora Benka, građanskog upravitelja, zahtijevali da se djevojka pronađe i vrati obitelji.⁴⁸ Odbor s Džabićem na čelu obratio se 1899. godine B. Kállayu i caru Franji Josipu s prijedlogom Nacrta autonomnog statuta za vakufsko-mearifsku zakladu u Hercegovini. Vlada je dokument odbila, smijenila je Džabića, zatvorila mostarsku kiraehtanu, a njezina tajnika Šerifa Aranutovića otpustila iz službe. Međutim, pokret za autonomiju proširio se na Travnik i čitavu BiH. Godine 1902. Džabić putuje u Istanbul koji je i dalje držao otvorenim pitanje potvrđivanja ili menšure reis-ul-uleme od strane vrhovnoga islamskog poglavara šeih-ul-islama. Austrougarska vlast je reagirala tvrdo te je Džabiću zabranila povratak u zemlju. Statut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u BiH ozakonjen je sredinom travnja 1909. godine.⁴⁹

⁴⁵ Isto, 97. i 102.

⁴⁶ MEŠIĆ, Memoari II, 57.

⁴⁷ MEŠIĆ, "Moj odgovor bezimenim kleveticima", u: A BRKA, *Ademaga Mešić, Moj odgovor*, 69.

⁴⁸ Usp. Tihomir KRALJAČIĆ, "Vjerska politika Kalajevog režima", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XXXIV, Sarajevo 1983., 17.-77. Prema službenoj statistici između 1879. i 1915. u BiH nije bilo mnogo vjerskih prijelaza. Tako je u muslimana zabilježeno 21, u katolika 25 i u Židova 10 prijelaza. Usp. S. DŽAJA, *Bosna i Hercegovina u Austro-ugarskom razdoblju*, 62.

⁴⁹ Za više usporedi: Nusret ŠEHIĆ, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1980.

Postavlja se pitanje zašto se Mešić nije aktivno pridružio pokretu za vjersku autonomiju? Njegov je osnovni argument da su muslimanske vođe svoj cilj vjerske i prosvjetne autonomije pokušavali ostvariti paralelno s autonomnim nastojanjima „Srpske narodne organizacije“. Naime, on ima u vidu tajni muslimansko-srpski sporazum o suradnji koji su u kolovozu 1901. u Kiseljaku utanačili Džabić i Jeftanović koji, međutim, nije do kraja rasvijetljen u historiografiji. Srpski prijedlog sporazuma redigirao je Emil Gavrića, zastupnik Ugarskog sabora, ali ga muslimanska strana nije potpisala zbog nesuglasja oko pitanja agrarne reforme i naziva jezika.⁵⁰

Autonomistička borba muslimana ušla je u novu dinamičniju fazu osnivanjem Muslimanske narodne organizacije u Slavonskom Brodu 1906. godine s Alibegom Firdusom (1864. - 1910.) na čelu. On se povezo i s predstavnicima mađarskih stranaka koje su se u Ugarskom saboru zauzele za muslimansku vjersku autonomiju. Mešićevo skeptično stajalište prema Firdusu proizlazilo je iz njihova različitog iskustva sa Srbima i Mađarima. Mešić upire prstom u Srbe i Mađare da su permanentno minirali njegovu suradnju s Hrvatima koju je vodio s ciljem da se “muslimani nacionaliziraju, te kulturno i materijalno uzdignu, da ne prodaju svojih zemalja, da se ne sele u Tursku, da čuvaju svoju grudu našu lijepu BiH”.⁵¹

Mešićeva kritika autonomističkog pokreta donekle je opravdana imamo li u vidu da je suradnju između muslimana i Srba u pokretu za vjersku autonomiju smatrao neprirodnom zbog njihovih različitih ciljevi. On drži da se muslimani bore za suverenitet turskog sultana dok je Srbima cilj da BiH pripoje Srbiji. Usto, Srbe smatra politički mnogo jačim, naziva ih “veliki majstori i veliki političari”, a leđa im čuva “jaka Rusija” kao svjetska sila. Mešićeva tvrdnja da će muslimanska suradnja sa Srbima ubrzati pripojenje BiH Srbiji, nesumnjivo je predstavljala razlog njegova oponiranja autonomističkom pokretu. On sam kaže da su ga u to vrijeme sunarodnjaci pogrešno razumjeli: “Ja nisam bio protivnik pokreta za prosvjetno vjersku autonomiju. Ja sam bio istog mišljenja da trebamo tražiti uređenje našeg vjersko prosvjetnog pitanja, ali nisam bio za to da se vodi borba i postupak onim putem i onim pravcem koji su pošli Džabić i Firdus. Ja sam bio najviše protiv da se vodi borba u društvu sa Srbima, zato jer sam znao da Srbi ne vode brigu za vjersko prosvjetnu autonomiju nego da rade pod krinkom vjersko prosvjetne autonomije za pripajanje Bosne i Hercegovine Srbiji. Toga sam bio najveći protivnik jer sam računao, ako se pripoji Srbiji da će nas muslimana brzo u ovim krajevima nestati kao što je nestalo tolikih muslimana iz Srbije kao bivše turske pokrajine.”⁵²

Drugi razlog Mešićeve distance prema autonomiji jest petljanje pokreta s Mađarima u kojima Mešić vidi samo fanatične revizioniste. On iskreno bilježi: “Mrzio sam Mađare kao velike šoviniste”,⁵³ pri čemu ima u vidu mađarske

⁵⁰ Mustafa IMAMOVIĆ, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2003., 243.-244.

⁵¹ MEŠIĆ, *Memoari I*, 2.

⁵² Isto, 36.-7.

⁵³ Isto, 115.

pravno-povijesne krugove koji su nakon aneksije 1908. zagovarali reinkorporaciju BiH kruni sv. Stjepana na temelju pripadnosti Rame (Bosne) ugarskom kraljevskom naslovu 1138. godine. Iz tih krugova potekla je 1882. ideja da se zapadna Bosna priključi Ugarskoj a ostatak austrijskoj polovici države.⁵⁴

Znakovito je da se Mešićev prvi posjet Zagrebu 1895. godine poklopio s prosvjednim spaljivanjem mađarske zastave koju su zapalili hrvatski sveučilištarci (16. listopada). Prosvjed se dogodio u vrijeme svečanog otvorenja Hrvatskoga narodnog kazališta i u njega je bio upleten O. N. Hadžić, tada student prava, koji je završio u zatvoru. Mešić je bio impresioniran mladim Hadžićem koji mu je prilikom posjeta u zatvoru rekao da je “jako veseo” jer se kralj osvjeđoio da su “Hrvati nezadovoljni Mađarima i njihovim šovinizmom”. Mešić ga novčano podupire s 100 forinti te ostaju u trajnoj vezi.⁵⁵

Budući da je Mađare promatrao neumoljivo neprijateljski, Mešić je odbijao identitet “bošnjaštva” kako ga je definirao Benjamin Kállay, ključna figura i upravitelj BiH od 1882. do 1903. godine. Kállay je slovio i za iznimnog poznavatelja Balkana, a kao poklonik ideje o civilizacijskoj misiji Ugarske na Istoku, svojoj je zemlji namijenio ulogu braniteljice jugoistočnih granica Monarhije. Očima oštromnog promatrača Mešić je zaključio da interkonfesionalno bošnjaštvo prikriva pravu prirodu mađarskog revizionizma koji teži da “Bosnu i Hercegovinu pripoji Mađarskoj”. Stoga ne čudi što Mešić i Kállaya portretira kao mađarskog šovinista koji je “htio pošto-poto da omete nacionaliziranje Bosanaca i Hercegovaca u hrvatskom duhu”.⁵⁶

Svoje mišljenje o autonomnom pokretu Mešić je u *Memoarima* ovako izrekao: “Ja sam uvijek bio za samostalnost Bosne i Hercegovine, koju smo uvijek imali, ili ako to ne može onda da se Bosna i Hercegovina pripoje sa širom nam majkom domovinom Hrvatskoj i da budemo kao treće tijelo u Austro-Ugarskoj monarhiji”.⁵⁷

Dakle, Mešić je vjerovao da muslimanima odgovara višenacionalno habsburško carstvo pa je ustrajavao na ideji trijalizma gotovo do raspada Austro-Ugarske monarhije. Zapravo, mogli bismo reći da je ideja trijalizma bila vezivno tkivo u suradnji Mešića i Mandićeva HNZ-a. U trojnoj federaciji treću bi jedinicu činile hrvatske zemlje u sklopu Monarhije. Mešić je o tome zapisao sljedeće: “Mi Hrvati, u ono vrijeme bili smo trijalisti, to jest borili smo se da u Austro-Ugarskoj Monarhiji zauzmemo doličan položaj. Htjeli smo da budemo treći u državi, odnosno ravnopravni sa druga dva dijela: Nijemcima i Mađarima. Nama je to bilo obećano, i mi smo svi bili dubokog uvjerenja da ćemo to izvojevati.”⁵⁸

⁵⁴ Usp. Ferdo HAUPTMAN, “Kombinacije oko državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine na početku prvog svjetskog rata”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, IX, Sarajevo 1961., 88.-109.

⁵⁵ MEŠIĆ, *Memoari I*, 116. Tijekom 1898. O. N. Hadžić objavio je u listu *Hrvatsko pravo* nekoliko kritičkih članaka o muslimansko-srpskoj suradnji.

⁵⁶ MEŠIĆ, *Memoari II*, 152. i 1.

⁵⁷ MEŠIĆ, *Memoari II*, 36.

⁵⁸ MEŠIĆ, “Moj odgovor bezimenim klevetnicima”, u: A. BRKA, *Ademaga Mešić, Moj odgovor*, 74.

Mešić je bio uvjeren da su takav razvoj spriječili Mađari te je i on osobno bio žrtva mađarskih političkih intriga. On vjeruje da ga austro-ugarska uprava nije odlikovala za javni rad upravo zahvaljujući intrigama Mađara i Srba.⁵⁹

Mešić je raskrstio s trijalizmom nakon "Majske deklaracije" koju je 30. svibnja 1917. Klub zastupnika slovenskih zemalja, Istre i Dalmacije uputio Carevinskom vijeću i zatražio da se po načelu narodnosti i hrvatskoga državnog prava sva područja Monarhije na kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi ujedine pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije u jedno samostalno državno tijelo. Zahtjev za uvođenjem trijalizma bio je odbijen, a Mešić je odmah nakon odbijanja "Majske deklaracije" zatražio otpust iz austrougarske vojske.

Mešićevo razumijevanje islama

Pošto smo utvrdili da je u Mešićevu diskursu pravaška ideologija bila okvir za paradigmu nacionalizma koji mu je donio više oponenta nego sljedbenika među muslimanima, nameće se pitanje što je s islamom u njegovu iskustvu i djelovanju. Mešić zastaje pred snagom islama iz kojega muslimani crpe snagu identiteta. To se može uočiti već na svakidašnjoj razini i intimnosti proživljenoga kad Mešića koji je primjerice sačuvao vrlo živo sjećanje na svečan čin prvog ispovijedanja vjere kada je na koljenima pred hodžom i vidno ganutim ocem izrekao Bismile hatmu (U ime Alaha, svemogućeg dobročinitelja milostivog.). Zatim, bio je ponesen emocijama prilikom odlaska oca u Meku da obavi hadž, kao i svečanim ispraćajem i dočekom hadžija, što se može vidjeti u njegovim Memoarima.⁶⁰ No, vjera za Mešić nije samo toplina tradicije jer on se tijekom života pridržava islamskih obreda, petkom redovito odlazi u džamiju na molitvu, pridržava se šerijatske zabrane o konzumiranju alkohola i masnoća. U kući u Tešnju ima poseban prostor za molitvu koji je dostupan svim članovima muslimanske zajednice⁶¹

Potrebu da se identificira sa svojom muslimanskom zajednicom, Mešić je iskazivao i vanjskim znakovima. Premda je u ranoj mladosti usvojio zapadni stil odijevanja, zadržao je fes kao simbol islamske kulturne autentičnosti. Smisao koji je fes imao za Mešića vrlo slikovito otkriva i jedna njegova službena pritužba iznesena u Hrvatskome državnom saboru NDH 1942. godine. u kojoj iznosi da je zbog fesa bio predmetom hrvatskih mentalnih predrasuda. Naime, Mešić je tvrdio da ga je prilikom dolaska na zagrebački željeznički kolodvor nepropisno zaustavio službenik sigurnosti koji je posumnjao u autentičnost njegove "doglavničke" propusnice samo zato jer je nosio fes.⁶²

⁵⁹ Mešić bilježi da mu je određeni pukovnik Lipušćak jednom zgodom reekao "Adamaga, vojska je sve učinila da budeš odlikovan, ali Mađari to nikako ne dozvoljavaju zato što si ti za trijalizam i što si starčevićanac.", MEŠIĆ, Memoari I, 122.

⁶⁰ MEŠIĆ, Memoari I, 45., 9.

⁶¹ Nadbiskupski arhiv, Zagreb, Ostavština Dragutina Kambera, rukopis posvećen hrvatsko-muslimanskim odnosima. Kamber bilježi: "Ademaga je imao džamiju u kući, a ja bih ponekad nabasao, kad se je on sa grupom komšija spremao na zajedničku molitvu. Mene bi podvorio i zamolio da otpočekam, a kasnije bismo svi posjedali kahvendisali i razgovarali."

⁶² HDA, Hrvatski Državni Sabor NDH, PS, br. 721 od 4. listopada 1942. Kontroverza oko fesa

Ovdje se, međutim, još jedna Mešićeva osobina može povezati s islamskim bogoštovljem, a to je socijalna osjetljivost tj. osjećaj dužnosti pomaganja siromašnim. To se, primjerice, može vidjeti 1917. godine kada je Mešić bio intenzivno zaokupljen problematikom pravedne raspodjele tereta rata. Svoje zamisli iznosi u brošuri "Namet na vilajet". Mešićev tekst sadrži konkretne prijedloge kako obnoviti socijalnu ravnotežu društva izgubljenu tijekom Prvoga svjetskog rata, ali ga ovdje uzimam kao primjer zbog njegova snažnog osjećaja dužnosti pomaganja siromašnima, koja se u islamskoj pobožnosti naziva zekat. Mešić konstatira da je rat stvorio žalosno društveno stanje, s jedne strane nove milijunaše, i milijune siromašnih koji žive na rubu egzistencije, s druge strane. Kategorija imetka za Mešića ima islamsku konotaciju, on bilježi da je imetak čovjeku od Boga povjeren samo na čuvanje, stoga "svaki bogataš, koji imade u svom srcu i zehru čuvstva za čovječanstvo, ne bi mogao ovu bijedu svojih sugrađana gledati". Premda je dužnost svakog pojedinca da "osigura egzistenciju i sebi i djeci i rodu svom", nastavlja Mešić, svaki pojedinca "u isti čas mora imati srca i za komšiju i ostali narod". Stoga on predlaže da se procijeni imetak svih građana, a zatim da se progresivno oporezuje. Teško bismo mogli optužiti Mešića za trgovačku pohlepu imamo li u vidu njegovu spremnost da 77,5 % svog imetka pokloni državnoj zajednici ako njegov program bude usvojen.⁶³

Mešićeve filantropske namjere 1914. rezultirale su osnivanjem Hrvatskoga dobrotvornog društva vojnika dobrovoljaca Mešić. Društvo je kao "pripomoćna zaklada" trebalo "potpomagati djecu vojnika-dobrovoljaca, da se izobrazuju na školama, uvježbaju u narodnim zanatima po Bosni i Hercegovini te Austro-Ugarskoj monarhiji". Mešić je predvidio da društvo skuplja sredstva članarinama, dobrovoljnim priložima i dobrotvornim priredbama.⁶⁴ Čini se da je njegova vojnička plaća ulazila u fond društva, ali prava aktivnost društva nije u praksi zaživjela.

Kao čovjek prožet snažnim osjećajem društvene angažiranosti, Mešić je bio istodobno u miru i u hrvanju sa svijetom islama. Zaista, kod njega je jasno prisutna svijest da principi muslimanskog ponašanja moraju biti izvedeni iz sadašnjosti, a ne iz prošlosti, dakle, islam kako ga Mešić razumije dinamična je pokretačka vjera. Stoga on istinski duh islama pronalazi u sloganu "Budite djeca vremena" koji je u ranom islamu postavio hazreti Alija, jedan od četvorice "pravovjernih kalifa" (600. - 661.), Muhamedov rođak i zet koji je bio prvi ili drugi član prve zajednice. Upravo nadahnut Alijom, Mešić se 1895. obratio svojim zemljacima bosanskim iseljenicima u Osmanskom carstvu u blizini grada Ada Pazara kada su mu se potužili na Ibrahima Teskerdžića, gradonačelnika da ih tjera na "red i adet" i uvodi "kuluk" kako bi unaprijedio gradsku infrastrukturu. Mešić nije stao na njihovu stranu već im je odlučno rekao: "Eto

na jugoslavenskoj se sceni započeta već 1928. nakon hodžinskog takrira (priopćenja, izjave) da bez šerijatom priznate nužde nije dopušteno nošenje šešira. Javna polemika oko fesa prelazila je kulturološki kontekst pa je postavljeno pitanje je li on vanjski znak etničke posebnosti muslimana. Usp. Dž. SULEJMANPAŠIĆ, "Fes i šešir" u: Alija ISAKOVIĆ, O „nacionaliziranju“ Muslimana, Zagreb 1990., 80.-83.

⁶³ A. MEŠIĆ, „Namet na vilajet“ u: A. BRKA, Adema-aga Mešić, Moj odgovor, 20.-37.

⁶⁴ NSK ZR, R 6627, Pravila dobrotvornog društva vojnika-dobrovoljaca Mešić.

došli ste u tuđu zemlju pak ni ovdje nećete da se opametite da se krećete i živite kako to traži duh vremena (...) Hazreti Alija je rekao - Budimo djeca vremena. Da je živ Hazreti Omer, on bi još više tražio od današnjeg vremena, te bismo morali još više raditi i doprinositi za opću stvar.”⁶⁵

Stoga ne čudi da se Mešić kao mladić gnušao hodža koji su okovani predrasudama na “vazovima vikali i udarali na one muslimane koji pohađaju svjetske škole”. Ipak, bio je odlučan “ići naprijed i kršiti pred sobom trnovite staze” kako bi probudio “naš mlađi naraštaj negdje perom, negdje govorima, a negdje i svirkama i pjesmama”.⁶⁶

Na ovom mjestu postavlja se pitanje kakav je bio odnos Mešića i uleme? Već smo iznijeli neke indicije koje upućuju na Mešićev animozitet prema seoskim hodžama koji zbog vlastite neukosti nisu mogli biti nosioci opismenjavanja mladeži. Otvorenu reakciju hodža izazvale su i Mešićeve novotarije na financijskom planu. Godine 1906. on osniva Prvu muslimansku kreditnu zadrugu u Tešnju koja će prerasti u Muslimansku trgovačku i poljodjelsku banku s oko 600.000 kruna temeljnog kapitala. Budući da uvođenje zadruga, banaka i kamata u muslimanskom svijetu nije lišeno vjerskih implikacija, Mešić je u to vrijeme bio izložen vjerskoj kritici te sam kaže da su na njega “najviše navaljivale hodže iz Mostara”. Mostarska ulema zatražila je od Hadži Halid ef. Sefića, upravitelja tešanjске medrese, da zabrani osnivanje novčanih institucija. Kao razborit čovjek on je prihvatio Mešićeve argumente da će muslimanski novčani zavodi omogućiti muslimanima da zadrže zemlju u svojim rukama. Sefić ja izjavio: “Griehota je plaćati kao i uzimati kamate, ali kada smo u nuždi onda je bolje te kamate ne plaćati tuđinu jer ne musliman neće u džamiji zapaliti svijecu (...) Mi moramo biti djeca vremena, kakovo je vrijeme, valja ići za vremenom i sa vremenom ako hoćemo da napredujemo”. U vrijeme osnutka Muslimanske kreditne zadruge u Tešnju, koja će 1910. prerasti u Muslimansku trgovačku i poljodjelsku banku, Mešić se ipak oslanjao na prosudbe vjerskih eksperata pa je od Mešihata zatražio fetvu da se novac može pozajmljivati uz kamatu od 15%, što je odobreno.⁶⁷

Istodobno, Mešić je smatrao da su bosanskohercegovački muslimani posebna vjerska i regionalna skupina, stoga je uvijek snažno politički reagirao kada je posrijedi njihov vjerski identitet. U veljači 1909. on u Zemaljskom saboru BiH kao pokretač zahtijeva da se u obje polovice monarhije prizna islam kao identitet muslimana, te je iznio sljedeće obrazloženje: “Za svakog je čovjeka ona vjera u kojoj se je rodio i u kojoj živi njegova svetinja i njegov najveći ideal. Naročito smo mi muslimani mnogo privrženiji uz vjeru od ostalih naroda (...) . Mi muslimani svakoga onoga držimo, za svog najvećeg prijatelja tko nam čuva vjeru. Mi za njega žalimo i svoj život dati. Opet gdje nam se vjera ne štuje već gazi. Ondje mi ni časa ne časimo niti uvjetno. Nama naša vjera nalaže da moramo ono mjesto ostaviti i tražiti sklonište ondje gdje nam je vjera zaštićena. Da se ne bi muslimanima dogodilo da bi svoj pradjedovski prag morali

⁶⁵ MEŠIĆ, Memoari II, 11.

⁶⁶ MEŠIĆ, Memoari I, 100.

⁶⁷ MEŠIĆ, Memoari I, 214.-215.

ostaviti i tražiti u tuđini sebi domovinu nadamo se da će naša vjera biti novim ustavom zaštićena (...) Ako je našoj upravi milo i stalo do toga da muslimani ostanu i žive u ovoj zemlji, tražimo da islam kao i druge vjere u zemlji bude priznat”.⁶⁸

Činjenica da je Mešić putovao u europske metropole Pariz, London i Liverpool 1900., gdje se susreo s predstavnicima islamske zajednice, kao i boravak u sjevernoj Africi 1912. o čemu je ostavio svjedočanstvo, omogućuje nam da analiziramo njegove poglede na panislamizam kao koncept jedinstva muslimana. Idejno utemeljenje panislamskog pokreta veže se uz Mlade osmanlije 1865., a u arapskom ga svijetu artikuliraju Džemaludin el-Afgani i Muhamed Abduhu svojim napisima u listu *Čvrsta veza* 1884. godine. Sultan Abdulhamid II. podupirao je popularizaciju panislamizma osnivanjem udruženja u Parizu (1884.) i Londonu (1886.). Panislamizmu kao pokretu koji se pojavio u drugoj polovici 19. st. bio je cilj ujedinjenje muslimanskog svijeta kako bi se lakše othrvao europskom kolonijalizmu. Danas se pod panislamizmom razumijeva duhovno jedinstvo muslimanskog svijeta u skladu Organizacije Islamske konferencije koja je osnovana s ciljem solidarnosti i suradnje muslimanskih država.⁶⁹

Mešić eksplicitno navodi da je bio u dodiru s Ismailom Gasprinskim (1851. – 1914.), publicistom, piscem i istaknutim liderom panislamskog pokreta među muslimanima u Rusiji. Njegov reformistički pokret džedidizma zalagao se za reformu školstva. Mešić bilježi da je s njim “imao čast napraviti poznanstvo putem mog beletrističkog lista Behar” te da je Gasprinski namjeravao sazvati “kongres” u dogovoru sa sultanom Abdulhamidom II. Mešićev plan usmjeren na “osnutak velikog novčanog zavoda” vjerojatno je bio s tim u vezi.⁷⁰ Obilazeći muslimanske zemlje istodobno bi animirao uglednike da sudjeluju na generalnoj muslimanskoj konvenciji koju je Gasprinski namjeravao sazvati 1910. uz pomoć Kaira. U tome nije uspio.

Mešićev boravak u sjevernoj Africi 1912. godine i susret s arapsko-berberskim svijetom na svoj ga način uvlači u panislamsku agitaciju. U Alžir i Tunis odvela ga je želja da pomognu osnivanju “panislamske” novčane institucije koja bi pružala financijske usluge muslimanskim državama i učinila ih “neovisnim” od neislamskog kapitala. Mešić je bio uvjeren da bi islamska banka s jakim sektorom kreditiranja bila pokretač muslimanskog razvoja. Premda je ambicioznost i neostvarivost ovog pothvata bila očita, Mešić je planirao “proputovati sve krajeve i države gdje žive muslimani” kako bi pridobio ugledne i financijski jake pojedince da u svojim zemljama “osnuju velike novčane zavode” koji bi kasnije bili podloga osnivanju “jedne velike zajedničke Pan-Islamske banke sa jednim velikim kapitalom”. Sjedište banke bilo bi u “jednoj neovisnoj muslimanskoj državi, ili bar u zemlji gdje su muslimani kulturno najnapredniji”. Panislamsku banku zamišljao je kao gospodarsku poveznicu “svih živućih mu-

⁶⁸ Isto, 89.

⁶⁹ O panislamizmu i njegovom povijesnom razvoju vidi: Amir KARIĆ, *Panislamizam u Bosni*, Sarajevo 2006., 7.-65.

⁷⁰ MEŠIĆ, Memoari II, 324.

slimana cijeloga svijeta”, ali čitava ideja nije ni dospjela do faze realizacije koju je prekinulo izbijanje Prvoga svjetskog rata.

Mešić je na crni kontinent putovao preko Francuske i Italije odakle je preko Palerma stigao u Tunis. Neznanje arapskog i francuskoj jezika nimalo mu nije smetalo da uspostavlja kontakte i stvori određene zaključke. Njegova veza s antikolonijalnim političkim nacionalistima u Alžiru i Maroku, tekla je pod okriljem određenog časnika iz Turske. Iz Mešićevih dojmova može se zaključiti kako je islamska politika Austro-Ugarske imala neke prednosti pred francuskom politikom. Zanimljivo je da se i u francuskom parlamentu moglo čuti kako bi naklonosti alžirskog pučanstva prema Francuzima bila mnogo veća kada bi primijenili model austrougarske uprave nad muslimanskom zajednicom u BiH. Zemaljska vlada BiH 1898. financirat će boravak skupine francuskih eksperata u BiH kako bi afirmirala tekovine Kállayeve uprave. Sličan interes za prilike BiH pokazivala je i engleska uprava u Egiptu.⁷¹

Alžirski aktivisti pokušavali su doprijeti do europskog javnog mnijenja pa je Mešić obećao da će ih povezati s bečkim novinarskim krugovima. Nakon povratka iz Afrike o tome obavještava Matka Laginju, narodnog zastupnika u Carevinskom vijeću. Međutim, Laginja je odbio koristiti se tim informacijama u političke svrhe te je izjavio da bi se s tim krugovima mogla uspostaviti samo trgovačka veza.⁷²

Postoji očita dvosmislenost u Mešićevim impresijama o arapskom svijetu. On je razočaran njegovom inercijom, Alžirce opisuje kao ljude koji satima sjede i kartaju po mahalskim kafanama. Kada je upitao svoje sugovornike zašto ove ljude jače “ne upregnu u pokret” za oslobođenje, dobio je odgovor da je to nemoguće jer im mase “ne vjeruju” i drže ih za “framasoni”. Ipak, bio je dirnut gostoljubivošću Alžiraca koji su unaprijed podmirivali njegove troškove u gostionicama i kavanama.⁷³

Zaključak

Uz nužno poopćavanje mogli bismo zaključiti da je Mešić sebe doživljavao u višestrukom identitetu koji se prožimaju. Po materinskom jeziku i široj domovini smatrao se Hrvatom, a muslimanom po islamskoj vjeri i neposrednom iskustvu. Islam, kako ga razumije Mešić, dinamična je pokretačka vjera, stoga on vjeruje da principi muslimanskog ponašanja moraju biti izvedeni iz sadašnjosti, a ne iz prošlosti.

Mešićev koncept nacije koji je iznio 1890-tih pribavio mu je među bosansko-hercegovačkim muslimanima više oponenta nego sljedbenika. O polarnost između Mešića i muslimanskog puka moglo bi se govoriti kao o polarnosti između pojedinačnog iskustva i iskustva kolektiva koji je svoj identitet temeljio na čuvanju islama. Mešićevi pogledi na naciju, jezik i domovinu, teško su pro-

⁷¹ Usp. T. KRALJAČIĆ, “Vjerska politika”, 75.-76.

⁷² MEŠIĆ, Memoari II, 325.-327.

⁷³ MEŠIĆ, Memoari II, 62.-63.

dirali u muslimansku zajednicu koja je svoj osjećaj identiteta vezala poglavito uz islamsku vjeru. Imamo li u vidu iskustvo Mešićevog naraštaja, hrvatski nacionalizam među bosansko-hercegovačkim muslimanima bio je isključivo stvar individualnog izbora, a ne grupnog opredjeljenja.

Koncept nacije toliko je zaokupio Mešića da je utjecao i na njegovo stajalište prema muslimanskom pokretu za vjersku autonomiju. Naime, on je tada postavio dvojbu o oportuniti zajedničke muslimansko-srpske suradnje u postizavanju autonomije, vjerujući da je taj blok neka vrsta prethodnice za pripojenje BiH Srbiji.

Nesumnjivo, postoji povijesna situacija u kojoj jače dolazi do izražaja Mešićeva pripadnost islamskom identitetu, primjerice prilikom osnivanja MNS-a, u čijem programu se ne spominje koncept nacije.

SUMMARY

ADEMAGA MEŠIĆ AND THE CROATIAN NATIONAL IDEA, 1895-1918

This article is concerned with the political activities of Ademaga Mešić between 1895 and 1918 in order to show him as a man who experienced himself through multiple layers of inter-penetrating identity. He considered himself Croatian by mother tongue and homeland, and Muslim by religion and immediate experience. Islam according to Mešić was a dynamic and enabling religion, consequently he believes that the precepts of Muslim life must be taken from the present and not the past. Mešić's concept of nation, which he put forward in the 1890s, won him more opponents than supporters among the Muslims of Bosnia and Herzegovina. The polarity between Mešić and the Muslims of his day can be understood as a polarity between the experience of an individual and the experience of the collective which based its identity on following and preserving Islam. Mešić's views on nation, language, and homeland had difficulty in penetrating the Muslim community whose sense of identity was tied primarily to the Islamic faith. If we consider Mešić's generation, Croatian nationalism among Muslims of Bosnia and Herzegovina was exclusively a matter of individual choice and not group orientation. The concept of nation so totally occupied Mešić that it influenced his attitude toward the Muslim movement for religious autonomy. Namely, he considered joint Muslim-Serb action toward the attainment of autonomy as inexpedient believing that this bloc was a type of precursor to the attachment of Bosnia and Herzegovina to Serbia. Undoubtedly, the historical situation that came into being led to the strengthening of Mešić's Islamic identity, and, for instance, at the time of the formation of the MNS the party programme did not make mention of the concept of nation.

Key words: Ademaga Mešić, Muslims of Bosnia and Herzegovina, Croatian nationalism, Islam